

Tóth Gergely: Vállalatok környezeti érdemrendje – A vállalati fenntarthatóság minősítéséről és ennek nehézségeiről

Témák: elosztás, erkölcs, fenntarthatóság, igazságosság, kapitalizmus, környezettudatosság, környezetvédelem, Magyarország, multinacionális, növekedés, öko-hatékonyság, tőzsde, profitmaximalizálás, szennyezésmegelőzés, technológia, vállalat, vezetés

A cikk a vállalatok fenntartható fejlődésben betöltött szerepével foglalkozik. Az öko-hatékonyságot úgy írja le, mint ennek egyik üdvözlendő és támogatandó első lépését, de még inkább felhívja a figyelmet az öko-hatékonyság korlátaira. Rámutat a fenntarthatóság elfelejtett fő szempontjaira, az erkölcsre és az önmérsékletre. Ezt követően bemutat néhány elterjedt vállalati környezetvédelmi osztályozást, majd – ezek erényeire építve, illetve hiányosságait kiküszöbölve – javaslatot tesz egy új besorolásra, a vállalatok környezeti érdemrendjére.

A fenntarthatóság terjedő vállalati értelmezése

A fenntarthatóságot – definíciójának már közhelyszámba menő, egy évtizedet meghaladó ismételtetése ellenére – napjainkig sem sikerült a gyakorlat nyelvére fordítani. Meghatározásunk mintegy másfél évtizede van,¹ de az, amit akar, még mindig nem működik a valóságban. Más szavakkal: az alapelvvel mindenki egyetért, de hogy az egyes ember mi módon élhet úgy, hogy a világ fenntartható legyen, legtöbbször fel sem merül, vagy ha a kérdés mégis felmerül, nem tudunk rá válaszolni. Az átlagembert – a lakosság csekély hányadától eltekintve – nemigen érdekli a kérdés, az államok nagy része megelégszik néhány hangzatos, de a gyakorlatba alig átültetett nemzetközi megállapodással, nyilatkozattal. Ugyanakkor számos kutató, állami hivatalnok foglalkozik a témával, sok tenni akaró ember pedig saját kezdeményezéseivel (például ökofalvak; nem növekedésmániás, helyi igényeket kiszolgáló vállalkozások; non-profit szervezetek létrehozásával) bizonyítja: a fenntartható fejlődés nem elvont eszme, hanem mindennapi életünkben megélhető, “életprogrammá” tehető.

Az utóbbi évtizedekben e téren sokat támadott nagyvállalati szféra felismerte, hogy veszélyes lehet a megszokott üzletmenetre, ha nincs tiszta víz a pohárban, mivel néhányan hangoztatni kezdték a zérus növekedést mint gyakorlati fenntarthatóságot (lásd például Daly [1991]). A zérus növekedés nyilvánvalóan ellentmond a mikro- és makroszintű gazdasági döntéshozók vérébe ivódott növekedési mítosznak, ezért a nagyvállalatok megalkották saját, jól operacionálizált fenntartható fejlődés fogalmukat. Ebben konszenzus van kialakulóban – legalábbis a vállalati szakemberek között, mivel a környezetvédők egyelőre hallgatnak. A fogalom megjelenik például a fenntarthatósági jelentések készítéséről szóló útmutatóban (CERES–GRI [1999]) vagy a WBCSD² kiadványaiban. Lényege, hogy a fenntarthatóság három oszlopa a környezeti, a társadalmi és a gazdasági fenntarthatóság. Ez így valószínűleg igaz is, a “csúsz-

¹ A fenntartható fejlődés röviden olyan fejlődés, amely biztosítja a jelen szükségleteinek kielégítését anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk szükségleteinek kielégítését (World Commission on Environment and Development [1987]).

² World Business Council for Sustainable Development: a fenntartható fejlődés előmozdítására alakult aktív és nagyhatalmú szervezet, amely mintegy harminc ország százötven nagyvállalatát tömöríti. Székhelye Svájc.

tatás” ott érhető tetten, hogy a környezeti fenntarthatóságot az öko-hatékonysággal, a társadalmi fenntarthatóságot bizonyos alapnormáknak számító gyakorlatokhoz való ragaszkodással (például a munkakörülmények javítása, a gyermekmunka mellőzése), a gazdasági fenntarthatóságot pedig a cég nyereséges voltaival azonosítják.

A fenntarthatóságban azonban a három harmad nem ad ki egy egészet, hacsaknem egy negyedik elemet is figyelembe veszünk: az erkölcsöt, illetve a belőle fakadó folyamatos önvizsgálatot. Sokat gondolkodtam azon, hogy felfoghatjuk-e az etikát a fenntarthatóság negyedik dimenziójaként. Válaszom: nem. Az önvizsgálatot inkább a három dimenziót összetartó keretnek, ragasztónak látom. A fenntarthatóság megítéléséhez nem alkalmazhatunk sablonokat. A tevékenység természete, a vállalat mérete, a megmozgatott erőforrások kimerülő volta, a tevékenység által generált nemzetközi szállítások, a termék által keltett öncélú szükségletkeltés sokkal többet nyomnak a latban a környezeti fenntarthatóság szemszögéből, mint a vállalatoknál széles körben favorizált öko-hatékonyság.

Az öko-hatékonyság lényege, hogy csináljuk jobban, hatékonyabban, amit csinálunk, így egyszerre jár jól a pénztárcánk és a környezetünk.³ A vállalatoknál a veszteségforrások feltárása, a kevesebb felhasznált anyag és energia, a kisebb kockázatok nemcsak a környezetet óvják, de rövid és hosszú távú hasznot is hoznak. A WBCSD által javasolt öko-hatékonyság kifejezés mellett hasonló gondolatok jelennek meg a tisztább termelés, a szennyezésmegelőzés, a hulladékminimalizálás, a 4-es vagy 10-es tényező és a környezettudatos vállalatirányítás kifejezések mögött is. Összefoglalóan mindenki számára nyerő (win-win) megoldásokról van szó, ahol a nyertesek között sorakozik a vállalat, a társadalom és a természeti környezet is.

Az öko-hatékonyság rendkívüli népszerűsége tette szert. Sikerét nagyrészt annak köszönheti, hogy konstruktív megoldást kínál a fenntarthatóság mások által pesszimistán leírt problémájára – nincs szükség erős önkorlátozásra vagy nulla növekedésre. Vajon mennyiben előremutató és mennyiben jelent valóban fenntarthatóságot?

Az öko-hatékonyság lehetőségei

Ernst Ulrich von *Weizsäcker* és a *Lovins* házaspár elhíresült *Négyes faktor* című könyvükben (1995) leírják, mily botrányosan alacsony hatékonysággal működik modern műszaki megoldásaink nagy része. A National Academy of Engineering (az Egyesült Államok Nemzeti Mérnökakadémiája) kiszámította, hogy az eladott és a felhasznált erőforrások kereken 93%-a sohasem alakul át eladható terméké. Ráadásul valamennyi késztermék 80%-át egyszeri használat után eldobjuk, a maradék 20% pedig korántsem olyan tartós, mint amilyen lehetne vagy amilyennek lennie kellene. A szerzők ötven, a gyakorlatban már megvalósult példát mutatnak be a négyes vagy a tízes faktorra (azaz a maival legalább azonos szolgáltatásokat, kényelmet nyújtó, de 4–10-szer kevesebb anyagot és energiát igénylő, valamint ennyivel kevesebb szennyezés és hulladék képződésével járó termékekre) az épületektől az autókön át a hűtőgépekig, az irodabútoroktól a vízrendszereken keresztül a csomagolóanyagokig, a telekonferenciáktól a kocsimegosztáson át az eperjoghurtig. Átfogóan persze nem bizonyítható, de a gyakorlati példák alapján valószínűsíthető, hogy technikai lehetőségeink a gazdaság egészét nézve akár az öko-hatékonyság tízszeres növekedését is lehetővé tennék.

³ Másképp fogalmazva az öko-hatékonyság a pénzbeli érték maximalizálása a káros környezeti hatás minimalizálása mellett, ahol a káros környezeti hatás egyrészt a természetből kiaknázott erőforrásokat, másrészt a kibocsátások (szennyezés) ártalmas következményeit jelenti. Az öko-hatékonyság kifejezés mára meghonosodott a szaknyelvben, *Kerekes* Sándor azonban rámutat, hogy a fenti hányados alapján célszerűbb lenne ökotermelékenységéről beszélni (szóbeli közlés). Ez az eredeti angol kifejezésre (eco-efficiency) is igaz.

A környezet szennyezésének csökkentése így hatalmas megtakarításokat eredményezhet. Német kutatók szerint egy iparvállalat összes ráfordításának 5–15%-át eldobja a hulladékkal, kiereszti a szennyvízzel és kieregeti a kéményen (Fischer–Wucherer–Wagner–Burschel [1997]). Magyarországon az öt fő feletti iparvállalatok anyag- és energiaköltségei a 2000-es esztendőben 6697 milliárd forintba rúgtak, ami 36%-kal magasabb a korábbi év adatánál. Ez az összes ráfordítás (13 151 milliárd forint) 51%-a volt (KSH [2000], KSH [2001]).

Ha feltételezzük, hogy a magyar ipar nem hatékonyabb a németnél és a német kutatók becslése helytálló, akkor a következő két becslést tehetjük: a magyar ipar évente 660–2000 milliárd forintot (termékké nem alakuló ráfordítást) veszít el hulladék és szennyezés formájában,⁴ amiből már viszonylag egyszerű és alacsony költségű intézkedésekkel is 130–260 milliárd forint megtakarítható lenne (a szakirodalom az ilyen könnyen megszerezhető megtakarítást “alacsonyan csüngő gyümölcsnek” nevezi). Ez a megtakarítás azonos nagyságú a bérköltség és a személyi jellegű ráfordítás negyedével-felével, az ipari termelés (értékesítés korrigált nettó árbevétele) 1,8–3,6%-ával. Pedig itt még csak 5–15%-os hatékonyság-javulást feltételeztünk, nem pedig 4–10-szerest (400–1000%-ost). A változtatás természetesen időigényes és jelentős költségekkel jár.

A becslések a statisztikai adatgyűjtés általánosító jellege miatt spekulatívak; megbízhatóbb, ha néhány megvalósult környezetvédelmi intézkedést vizsgálunk megtérülési szempontból, majd az ezekből nyert számokat összesítjük. Nemrég készítettünk tizenkét vállalati esettanulmányt,⁵ melyek alapján megállapíthattuk, hogy az “alacsonyan csüngő gyümölcsnek” nevezett környezetvédelmi intézkedések megtérülési és megtakarítási mutatói nagyon is meggyőzőek. A tizenkét vállalat negyvenöt olyan környezetvédelmi intézkedésről számolt be, amelyek a megtakarítások révén leggyakrabban egy éven belül megtérültek (ritka volt a három évnél hosszabb megtérülés). Negyvennégy intézkedés adataival számolva, a környezetvédelmi beruházások értéke 798 millió forint, ezek éves működtetési költsége 235 millió forint, a belőlük származó megtakarítás pedig 1575 millió forint volt. Az ezekből számított átlagos megtérülési idő 7,1 hónap. Érdekes még megjegyezni, hogy tizenhárom intézkedés nem igényelt semmilyen beruházást (például a bálaméret megváltoztatásával jobb lett a helykihasználás a tehergépjárműveken, így kevesebb fuvar vált szükségessé), az elért tiszta megtakarítás pedig 204 millió forint volt (Tóth [2002]).

A fenntarthatóság elfelejtett szempontjai

Az öko-hatékonyság a jelek szerint mindenkinek jó. A várhatónál ugyan lassabban terjed, de az erőforrások drágulásával valószínűleg gyorsulni fog, tudatformálással pedig jól segíthető.⁶ Hol van hát a probléma? Megtaláltuk a királyi utat a fenntarthatósághoz? Sajnos korántsem.

Az öko-hatékonyságnak korlátai vannak, fokozása csak egy határig lehetséges (lásd például a termodinamika törvényszerűségeiből fakadó nehézségeket). Ezért növekvő népesség és fogyasztás mellett az öko-hatékonyság semmiképpen sem elegendő a fenntartható fejlődés

⁴ Becslés: a német adatokat, miszerint egy iparvállalat összes ráfordításának 5–15%-át vesztegeti el, a magyar összkiadásra vetítve kapjuk.

⁵ Az esettanulmány-kötetbe a következő vállalatok példái kerültek be: Audi Hungaria Motor Kft., Bácszy Környezetvédelmi Kft., Biokom Környezetgazdálkodási Kft., Csabai Konzervgyár Rt. Bajai Hűtőipari Gyára, Denso Manufacturing Hungary Kft., Phoenix Rubber Gumiipari Kft. és Conveyor Belt Systems Phoenix Gumiipari Kft., Magyar Posta Rt., Printrex Bt., Sony Hungária Kft., Tiszai Vegyi Kombinát Rt., Villeroy & Boch Magyarország Rt., Pécsi Vízmű Rt.

⁶ Magyarországon számtalan kezdeményezés és jó pár szervezet támogatja az öko-hatékonyság javítását, ezekkel a gyakorlati példákkal itt nem foglalkozom.

megvalósításához. Szükség lenne még saját igényeink (vélt illetve tényleges szükségleteink) felülvizsgálatára, önkéntes egyszerűsége, alázatra és igazságos elosztásra. E kategóriák azonban merőben idegenek attól a profit- és versenyszemléletű gazdasági szférától, amely kórosan uralja társadalmunkat. Az öko-hatékonyság önmagában támogatandó és helyes dolog, de a fenntarthatóság legégetőbb problémáiról (például bizonyos gazdasági tevékenységek romboló természetéről, a vállalatok kezelhetetlenül nagy méreteiről, az elosztás igazságtalanságairól) semmit vagy vajmi keveset mond.

A fenntarthatóság valódi problémáit az illedelmes hallgatás köde, a fejlett egyéni és szervezeti felelősség-elhárítási mechanizmusok és a legitimizált önzés burkolja diszkrét félhomályba.

Mintha zuhogó esőben gyalog indulnánk egy házikó felé, először nehézkesen, majd egyre könnyedebben lépdelve. Köztünk és a menedék között azonban mély folyó van, melyen lábon lehetetlen átkelni. Eljuthatunk a házikóhoz, de ahhoz merőben új gondolkodásmód szükséges: meg kell tanulnunk úszni, hidat építeni vagy repülni. Aki azzal hiteget közben bennünket, hogy a menedék gyalog is elérhető, csak határozottabb lépésekre van szükség, az a vesztünkbe kerget bennünket. Ami persze nem jelenti a gyaloglás elítélendő voltát, mindössze korlátait.

A hasonlat házikója a fenntarthatóság, a gyaloglás az öko-hatékonyság (a rendszer keretein belül maradó evolúciós megoldás), a folyón való átkelés napi tevékenységünk kritikus felülvizsgálata és gyökeres megváltoztatása (a rendszer kereteit megváltoztató revolúciós megoldás). Nem elég tehát feltenni a *hogyan csináljuk?* kérdését, ha a *mit csinálunk?* kérdésével nem foglalkozunk.

Valószínűleg kevés vállalatvezető tudna válaszolni arra a kérdésre, hogy esetében mit jelent a fenntarthatóság. A "jövő generáció szükségletei"-féle definícióval nem igazán tudunk mit kezdeni, s ha tudnánk is, megoldásunk valószínűleg szemben állna az uralkodó gazdasági paradigmával, miszerint a legfőbb parancs a "maximalizáld a nyereséged!", a többit majd elintézi a piac láthatatlan keze, hatékonyan biztosítva a legnagyobb elérhető közjót. Mind az érthetőség szempontjából, mind a rendszerrel való összeegyeztethetőség szempontjából jól jött tehát a már említett új meghatározás: a fenntarthatóság három oszlopa a környezeti, a társadalmi és a gazdasági fenntarthatóság.

A felfedezett három dimenziót a pragmatikus szabványalkotók, a vállalati tanácsadók és döntéshozók mérőszámokkal (például a nettó értékesítéssel, a felhasznált energia mennyiségével, a dolgozók számával) vélik megragadhatónak. Ezek szerint a környezeti fenntarthatóságot egyre inkább az öko-hatékonysággal, a társadalmi fenntarthatóságot bizonyos alapnormákhoz való ragaszkodással, a gazdasági fenntarthatóságot pedig a cég nyereséges voltával azonosítják a gyakorlatban.

A környezeti fenntarthatóság ugyanakkor tartalmaz néhány olyan elemet, amelyekhez az öko-hatékonyságnak semmi köze. Ezek közül hármat emelek ki.

(1) *A tevékenység természete.* A tevékenység természetén értem többek között az – emberi generációkban mért időn belül – meg nem újuló erőforrások kimerítését (például a fajok kihalásához hozzájáruló gazdasági tevékenységet, a felelőtlen bányászatot), az emberi életre, egészségre vagy erkölcsre káros termékek gyártását és kereskedelmét (például a fegyvergyártást, a szerencsejátékokat és a szexipart), de szélesebb értelemben akár a valódi funkció nélküli, "álterméknek" nevezhető árucikkkel kapcsolatos tevékenységet is (például olyan "üdítő" előállítását, amely nem oltja a szomjat, hasznos tápanyagokat alig tartalmaz, ellenben savas hatásánál és magas cukortartalmánál fogva károsítja a fogakat, s amelyet egyáltalán nem fogyasztottunk, amíg marketingeszközökkel "rá nem beszéltek" bennünket).

Nem kétséges, nagyon kényes területre tévedtünk. Hol a határ a tisztességes kártyázgatás és az emberéletre menő fogadások között? Fontosabb-e a férfiúi potenciál megőrzése, mint az orr-

szarvú tülke (s ezzel persze maga az orrszarvú is)? Melyik cég elégíti ki italaival alapvető lét-szükségletünket, s melyik “beszél rá” bennünket a világ legfejlettebb marketingjével, fáradhatatlan vehemenciával, lelkünk legmélyebb húrjait pengetve, egészségre ártalmas, szomjat nem oltó termékeire? Hol a szexuális jó erkölcs határa? Az egynejtűségénél, a laza élettársi kapcsolatnál, a csoportszexnél, a homoszexuális viszonynál, a szexrabszolgágnál, a pedofíliánál vagy még odébb? A dohányzók vagy a nemdohányzók érdekei az elsődlegesek?

Nos, bár vannak próbálkozások az ún. ökokóser vagy ökofrankó termékek körének kijelölésére, a határok mindenkinél máshol húzódnak. E határokat azonban valahol mindenki érzi, és ez a lényeg. Sosem illik a fenntarthatóság gondolkörébe egy emberek tömeges legyilkolásához hozzájáruló fegyvergyártó, még ha legelőször vezet is be az ISO 14001 rendszert, gyártási eljárásainál eléri az áhított nulla szennyezés kibocsátást, nyereséges, és sosem bocsát el alkalmazottakat. A vállalatok környezeti teljesítményét értékelő, felügyelő és javító szabályozásban, irányítási módszerekben sajnos egyáltalán nem bukkanunk a tevékenység természetére utaló információra vagy kérdésfelvetésre.

(2) *A cég mérete.* Schumacher *A kicsi szép* című műve óta a legtöbb Földünkért aggódó ember felismerte, hogy a túl nagy léptékű struktúrák fenntarthatatlanok. Feltehetően van egy olyan méret a vállalatoknál, amely felett a cég elszakad a helyi közösségtől, gyökértelenül lebeg a nemzetek felett,⁷ egyre több pénzt és hatalmat sűrít magába. Korten (1996) szerint ezek a multinacionális vállalatok a szervezet, azaz a bolygó szempontjából már nem létfontosságú szervek, hanem rákos daganatok, amelyek félelmetes hatékonysággal szolgálják saját érdekeiket, de az őket tápláló rendszert éppen ezzel teszik tönkre. Melyik hát az a méret, amelyik esetében a cég érdekei még egybeesnek a társadaloméval és a Földével?

A túl nagy szervezetek ráadásul sérülékenyebbek is, mint a kicsik. Ez talán nem igaz, vagy pont fordítva igaz *egy* nagy szervezet és *egy* kis szervezet összevetésekor, de ha a teljes tömeget hasonlítjuk össze – mondjuk *egy* százezer embert foglalkoztató vagy ezermilliárd forint forgalmat bonyolító nagyvállalatot és *rengeteg* kicsit – akkor az előbbi csődbemenetelének vagy visszaesésének esélye sokkal nagyobb, mint a sok kicsié egyszerre, még ha a nagy egység több lábbon is áll.⁸ Három tonna elefánt sokkal könnyebben áldozatul esik a körülmények megváltozásának vagy egy orvvadásznak, mint három tonna hangya. Az utóbbi ráadásul, a legtöbbünk számára, kevésbé csábító falat. Az ökoszisztéma fenntarthatósága szempontjából ez létfontosságú. Hol van a vállalatoknál a bálna szabta súlyhatár, melynél nagyobbra a természet törvényei miatt semmilyen állat sem nőhet?

Mindezeket túl a nagy rendszerek egyre nehezebben átláthatók és irányíthatók az ember számára. Egyéni vállalkozóként biztos lehetek abban, hogy amit megcsinálok, az elkészült, amit nem csinálok meg, az nincs kész; valamint ha hibát követek el, akkor az az én felelősségem, s a sikerek is jórészt nekem köszönhetők. Tíz alkalmazott körül a tevékenység végzésére már kevés energiám marad, irányítok, de nem látok a részletekbe; e felett pedig általában középvezetőket kell alkalmaznom. Mi a helyzet száz, ezer vagy százezer alkalmazottnál?⁹ Ellen-

⁷ Németországban a környezettudatosságban élen járó vállalatok között gyanúsán nagy számban találunk “saját” tulajdonban – például 100–150 éve egy család tulajdonában – lévőket. Ez talán nem véletlen, hiszen hosszú távú stratégiákról nehéz egy olyan vállalatvezetővel beszélgetni, aki kétéves székesfehérvári tartózkodását csak jópontos-szerzésnek tekinti egy osakai vezetői állás betöltéséhez, ahonnan viszont szívesen venné, ha a konkurencia átcsábítaná Detroitba.

⁸ Ez alól talán kivételek lennének a teljesen autonóm egységekből álló – csak közös jogi személyiségű és alaptevékenységű – nagyvállalatok, de ezt az utat kevesen választják. Nem véletlenül: a profit központ felé áramoltatása nyilván körülményes egy ilyen struktúrában.

⁹ A nagy cégek átláthatatlanságából eredő sérülékenységet jól példázzák a világ tanácsadó elitjének számító nagy öt (big five) körüli botrányok is.

vethető, hogy az igazán nagy tehetségek ekkora struktúrákat is könnyen átlátnak, hatékonyan befolyásolnak és vezetnek. Ki tudja? Annyit mindenesetre beláthatunk, hogy az átlagember számára a nagyobb és összetettebb dolgok nehezebben átláthatók, irányíthatók. Ráadásul, ha egy nagyvállalat gyakorlata nem mindenben fenntartható, nehezebb változtatni rajta, mint egy kisebbben. Mai környezetvédők számára talán ismerős a példa, amely *Al Gore* volt amerikai alelnök nevéhez fűződik. Magas környezettudatossága, felkészültsége és jó szándéka ellenére sem tudott számottevő változást elérni egy környezeti érzékenységről nem éppen híres ország magas beosztású politikusaként és elnökjelöltjeként.

Az előző ponthoz hasonlóan itt sem érzem magam hivatottnak a “hol a fenntartható méret határa?”-kérdés megválaszolására, csupán felvetésére. Annyit azonban valószínűleg mindenki elfogad, hogy a méret egy szint felett oly mértékben növeli az átláthatatlanságot, a sérülékenységet és az irányíthatatlanságot, hogy az a fenntarthatóság rovására megy. A vállalati környezetvédelem mai eszköztárában sajnos nem találjuk nyomát a cég méretére utaló információknak vagy legalább firtatásának.

(3) *Az igazságos elosztás kérdése.* Földünkön az egyenlőtlenségek egyre kirívóbbak: míg 1980-ban egy amerikai vállalatigazgató jövedelme 42 gyári munkásénak felelt meg, 1998-ban már 419-ének. A világ fogyasztásának kilencvenhat százaléka a népesség öt százalékára jut – 1,3 milliárd ember viszont napi egy dollárnál kevesebb összegből kénytelen megélni.¹⁰ Naponta 24 000 ember hal éhen, átlagosan 3,6 másodpercenként valaki. Az éhenhalók háromnegyede öt éven aluli gyermek,¹¹ miközben a magyar lakosság negyvenhárom százaléka túlsúlyos. Az elosztás egyre növekvő aránytalanságát mutató számokat hosszan lehetne sorolni.

A fenntartható fejlődés egyik alapproblémája az elosztás igazságtalansága. Ha nem találunk megoldást a gazdagok és a szegények között egyre táguló szakadék csökkentésére, hiába termelünk egyre többet és egyre hatékonyabban. Az afrikai természetvédelem, a Diane Fossey-hoz¹² hasonló emberek önfeláldozása, a nemzetközi egyezmények vagy az igazságos kereskedelem (fair trade) nagy erőfeszítéssel elért eredményeit könnyen semmivé teheti egy háború. Az alapvetően kapzsiságból és kóros hatalomvágyból kitörő háborúk miatt milliók kényszerülnek elvándorlásra, és, mintegy mellékesen, a legutolsó vadrezervátumok kifosztására.

A vállalati fenntarthatóságról folytatott vita és az ebből eredő akciók egyik fő csapdája, hogy főleg azok beszélgetnek róla, akiknek az élete önmagában nagyjából fenntartható – az erőforrások másoktól való elvonásával. Példaként említhető egy 2000 végén Monacóban tartott vállalati felelősségről és fenntarthatóságról szóló konferencia. Mivel a városállam kicsi, sok benne a hegy, és saját repülőtere sincs, ezért néhány vállalatvezető – sőt még magát környezetvédőnek tartó szakértő is – helikopterrel érkezett a helyszínre, hogy negyedórás előadást tartson a fenntarthatóság internet nyitotta új távlatairól, majd továbbrepüljön. A színhely egyébként egy, a jachtkikötőre néző, ötcsillagos szálloda volt, ahol a napi parkolási díj egy afrikai falu heti jövedelmével vetekedett, a résztvevők pedig a természetes fénytől függően elzárta előadóterekben próbálták megvitatni egy új, internetes vállalati fenntarthatósági portál korszakalkotó jelentőségét. A konferenciáról szóló újság címlapján nagy betűkkel ez volt olvasható: “Tenger, napfény és fenntarthatóság.” Konferenciák és luxusszállodák persze voltak és lesznek Monacóban. Amire itt szeretnék rávilágítani: a csillogó, internet alapú fenntarthatósági “megoldások” csak a felső egy százalék, az elit teljesítményét javítják valamivel, a társadalom viszont, a dolog természeténél fogva, csak egészében lehet fenntartható.

¹⁰ Összefoglaló a szegénység világnapjára a Világbank 1998-as jelentése alapján (Népszabadság [1999]).

¹¹ The UN World Food Program (az ENSZ világelelmezési programja): www.thehungersite.com

¹² A hegyi gorillák védelmezője, akit emiatt meggyilkoltak.

Az előzőekhez hasonlóan itt sem tudok választ adni arra a kérdésre, hogy milyen lenne egy társadalmilag fenntartható, erkölcsileg elfogadható és igazságos elosztási rendszer. Nem olyan, mint a mai, erre utalhatnak például a terrorjelenségek is. Mekkora különbségekkel működhet hosszú távon a rendszer? Ha ezt az ember számára pontosan meg nem válaszolható kérdést fel sem vetjük, durva hibát követünk el. A kirívó és növekvő egyenlőtlenség megszüntetésének megvalósíthatóságát csak az utópisták vallják, azt azonban jószerével mindenki elfogadja, hogy ez így nem folytatható, azaz a fokozódó egyenlőtlenség a fenntarthatóság rovására megy. A vállalatok környezettudatos irányítási módszereiben sajnos nyomát sem találjuk olyan információnak, mely a cég tevékenységének elosztásra és egyenlőtlenségekre gyakorolt hatására utal, vagy legalább ezt firtatná.

A fenti felvetésekkel valószínűleg sokan nem értenek egyet. Ez nem véletlen, hiszen míg a környezetvédelemmel mindenki egyetért, addig a tevékenység természetének vagy a cég méretének korlátozása, az elosztás igazságosabbá tétele mítoszokat, paradigmákat, önmagukban jónak vélt axiómákat sért: a vállalkozói szabadságét (szabadosságét?), a skáláhozadé-két/méretgazdaságosságát és a hatékony piaci elosztását (lásd a Pareto-optimum elvét). Mindezeket egy olyan világban vetjük fel, ahol felvilágosult körökben – például a gazdasági döntéshozók vagy a tudósok körében – nem ildomos objektív erkölcsi értékekről beszélni, mivel ezek tudományosan homályos, empirikusan megfoghatatlan kategóriák.

Vállalatok környezeti és fenntarthatósági besorolása

A világon számos olyan besorolási rendszer működik, amely a “zöldebb” vagy fenntarthatóbb vállalattá válás fokozatait próbálja leírni. Az alábbiakban ezek közül hármat mutatok be. Kérdésünk itt is ugyanaz: elvezet-e a létra a fenntartható vállalathoz, vagy csak az öko-hatékonyaságig mászhatunk rajta?

Az első rendszer egy angol szakmai szervezeté. A módszer a beszállítókat igyekszik környezeti szempontból besorolni, így a szállítói láncon keresztül nyomás gyakorolható, a kis cégek pedig megóvhatók a túlzott környezeti elvárásoktól, a zöld köpönyegbe bújtatott protekcionizmustól. A második rendszer az Indonéziai Környezetvédelmi Minisztérium környező országokban is elterjedt kezdeményezése a vállalatok osztályozására, hogy a közvélemény – a szegény és büszkeség érzésére alapozva – készítse a vállalatokat a tisztább működésre. A harmadik rendszer az Egyesült Államokból és Svájcban származik, s a tőzsdén jegyzett cégek közül próbálja kiválasztani a jobb környezeti teljesítményt nyújtó, fenntarthatóbb vállalatokat. Ez a besorolás abból a feltételezésből indul ki, hogy a fenntarthatóbb cégek értéke gyorsabban nő, így részvénytulajdonosaik több haszonhoz jutnak. Amint majd látni fogjuk, ezek a besorolások nem lépnek túl az öko-hatékonyaságon, ezért – logikájukat megtartva – kidolgoztuk a Vállalatok környezeti érdemrendjét.

Környezeti szűrővizsgálat – ötlépcsős modell az alvállalkozók környezeti minősítésére Angliából

A környezeti szűrővizsgálat az azt kidolgozó, az Egyesült Királyságban működő BEA (Business Environment Association – környezetüzleti egyesület) szerint hatékony eszköz a kisvállalatok versenyképességének fokozására (BEA [1998]). Egy audit eljárás segítségével a vállalatok felmérhetik, mit kell tenniük a környezetvédelmi előírások betartása és környezettudatosságuk javítása érdekében. A módszert a BEA fejlesztette ki, és sikeresen alkalmazta több száz cégnél. A mögöttes elgondolás szerint a kifinomult és formalizált környezetközpontú irányítási rendszerek általában csak nagyobb vállalatok számára használhatók jól, míg a környezeti szűrővizsgálat a legkisebb gazdálkodó részére is megfizethető lehetőséget jelent a környezeti teljesítmény folyamatos javítására.

A végső ISO 14001-es tanúsításhoz¹³ vezető út öt lépésből áll, de az alsóbb szinteken is meg lehet állni. A legelső bronz szinten (V) a vonatkozó környezetvédelmi előírások és az elérhető legjobb gyakorlat ismeretét kell bizonyítani, emellett követelmény, hogy a cég elkötelezze magát az előírások betartására. Az ezüst szinten (IV) a vállalatnak környezeti tényezők és hatások csökkentésére vonatkozó cselekvési tervet és prioritásokat kell bemutatnia, meg kell határoznia környezeti politikáját. Az arany szint (III) követelménye, hogy a szervezet már eredményeket mutasson fel a folyamatos környezeti fejlesztésben, a telephely kialakításában, hatékonyságban, versenyképességben, tudatában kell lennie a szabályozás várható követelményeinek, a piaci tendenciáknak és egyéb elvárásoknak. A platina szintre (II) vágyakozónak kész dokumentációs rendszerrel, munkaeljárásokkal, utasításokkal, képzéssel és megfelelő kommunikációval kell rendelkeznie. A gyémánt szinten (I) már működik a környezetközpontú irányítási rendszer, auditálással, vezetői felülvizsgálattal, eljárásokkal és az ISO 14001 szabványban megkövetelt egyéb előírásokkal. Mindez a korábbi szinteken kiépített mechanizmusokon alapul.

A BEA a környezeti szűrővizsgálatot távoktatással és nagyvállalatok révén terjeszti, amelyek ötven alvállalkozójukat vonják be a programba. Az alacsony részvételi díjnak és a már kiépült auditori hálózat igénybevételének köszönhetően egyfelől kiemelkedően költséghatékony, másfelől megkíméli a kis- és középvállalkozásokat attól, hogy egyszerre szembesüljenek az ISO 14001-ből eredő adminisztratív és pénzügyi terhekkel. A környezeti szűrővizsgálat segítségével a nagyvállalatok különbséget tehetnek beszállítóik között, például egy autógyárnak nem feltétlenül kell megkövetelnie a számára névjegyeket készítő kisvállalattól az ISO 14001 minősítést, elég, ha az illető cég egy alacsonyabb szintet teljesít. A rendszer megfelel a KIR (környezetközpontú irányítási rendszer) szakaszolt bevezetésének.¹⁴

PROPER – Szennyezésszabályozási, Értékelési és Besorolási Program Indonéziából

A hangzatos nevű PROPER (Programme for Pollution Control, Evaluation and Rating) programot az Indonéziai Környezetvédelmi Minisztérium kezdeményezte (Afsah–Ratunda [1999]). Keretében a minisztérium értékeli a cégek egy meghatározott körének környezeti teljesítményét és eredményeit, öt osztályba sorolja őket, majd ennek alapján – az előző módszerhez hasonlóan – színekkel látja el az egyes osztályokat. A rendszerben, a kötelezett körön kívül, önkéntesen is részt lehet venni. A PROPER a büszkeség és a szégyen motiváló erejére alapoz, mely a térségben különösen erős. Így ösztönzi a cégeket környezettudatosságra, megerősítve az amúgy gyenge lábakon álló környezetvédelmi szabályozó rendszer hatását. Az eredményeket nyilvánosságra hozzák, többek között sajtókonferenciák és az internet segítségével.

Az értékelésnél főleg a különböző káros kibocsátásokat veszik figyelembe (elsősorban a vízszennyezést, mivel a geológiai viszonyok miatt ott ez a legkritikusabb probléma), kisebb részben pedig a környezetirányítás gyakorlatát.¹⁵ A teljesítmény megítélésekor három refe-

¹³ Az ISO 14001 a nemzetközi és a magyar szabvány által is leírt ún. környezetközpontú irányítási rendszer alapidokumentuma. A magukat e szerint tanúsítani kívánó szervezeteknek – többek között – meg kell határozniuk környezeti politikájukat, meg kell felelniük a környezetvédelmi előírásoknak, fel kell mérniük környezeti hatásait, s intézkedéseket kell tenniük azok csökkentésére.

¹⁴ Egy továbbfejlesztett változat Enviro-Mark (környezeti védjegy, lásd www.enviro-mark.com) néven terjed az Egyesült Királyságban és a környező országokban. Hasonló, szakaszolt KIR és KTÉ (környezeti teljesítményértékelés) bevezetést az Acorn módszertannal dolgozó Epicentre program (lásd www.life-epicentre.com) keretében végeznek az Egyesült Királyság mellett Írországból, Németországból, Spanyolországból és Magyarországon.

¹⁵ Az egyes kategóriák összesítésénél három módszer közül választhatnak az értékelők: számolhatnak a legrosszabb értékkel, átlagolhatják a kategóriák értékeit, vagy súlyozhatják azokat. Az átlagolás félrevezető lehet, a súlyozáshoz ismerni kellene az egyes szennyezők relatív hatásait, a minimumszint meghatározása érdekében ezért

renciapontot vesznek alapul: a törvényi előírásokat, a lehető legjobb teljesítményt a szennyezés- és erőforrás-hatékonyság szempontjából, és a szennyezés kibocsátás és az erőforrás-hatékonyság változásának ütemét. A besorolás öt osztályát az alábbi táblázat mutatja.

Osztály	Teljesítmény	Meghatározás
Fekete	Nagyon rossz	A szennyező semmilyen erőfeszítést nem tesz a szennyezés csökkentésére, vagy komoly környezeti károkat okoz.
Vörös	Rossz	A szennyező tesz ugyan némi erőfeszítést a szennyezés csökkentésére, de ez nem elegendő a jogi megfelelés eléréséhez.
Kék	Megfelelő	A szennyező pont annyi erőfeszítést tesz, amennyi az előírások betartásához szükséges.
Zöld	Jó	A vízszennyezés legalább 50%-kal alacsonyabb az előírások által megköveteltnél. A szennyező biztosítja emellett az iszap megfelelő elhelyezését, gondos bánásmódot folytat az üzemben, a szennyezésről pontos nyilvántartást vezet, a szennyvízelvezető rendszert az elvárható gondossággal karbantartja.
Arany	Kiváló	A cég a zöld szint minden követelményének megfelel, emellett hasonló szennyezési szintet ért el a levegőtisztaság és a veszélyes hulladékok terén is. A szennyező magas nemzetközi mércének is megfelel, általánosan alkalmazza a tisztább technológiákat, minimalizálja hulladékát, megelőzi a szennyezést, hasznosítja hulladékát stb.

A PROPER programban alkalmazott öt színkód (Afsah–Ratunda [1999], 192. o.)

Amint a táblázatból is látható, Indonézia helyzeténél fogva a vízszennyezést tette a “megfeleltek” kategóriájának fő ismérvévé, de az ennél jobban teljesítőktől már egyéb területeken is jó teljesítményt kíván. Az idézett tanulmány két döntési fát is közöl, az első alapján sorolják be a céget az alsó három osztály valamelyikébe, a második pedig a zöld osztályzatot kapók követelményeit rögzíti. Az arany szint eléréséhez szakértők mérik fel a helyszínen a környezettudatos vállalatirányítás állapotát.¹⁶

A PROPER sok figyelmet kapott, bekerült a Világbank jelentéseibe, esettanulmány készült róla, a World Development Report (Jelentés a világ fejlődéséről) pedig a tudásalapú szabályozási eszköz mintájaként idézte (www.worldbank.org/nipr).¹⁷

a legrosszabb kategória pontszámát veszik alapul. Ez megfelelő a minimális követelmények meghatározásához, a többi kategóriában azonban nem ösztönöz javításra.

¹⁶ Bár az arany szintet az értékelt százhetvenhárom üzem egyike sem érte el, az eredmények a PROPER bevezetésének első éve alatt (1995–1996) javultak. A fekete csoport aránya 3%-ról 2%-ra csökkent, a vöröset 62%-ról 47%-ra. 32% helyett 47% érte el a kék minősítést, 2% helyett pedig 4% a zöldet. Ugyanezen időszak alatt a törvényi megfelelés szintje 35%-ról 51%-ra nőtt. A kibocsátási forrásnál mért vízszennyezés majdnem a felére csökkent (a biológiai oxigénigény alapján).

¹⁷ A Fülöp-szigetek kormánya hasonló rendszert vezetett be EcoWatch néven (lásd a Fülöp-szigetek Környezetvédelmi és Természeti Erőforrások Minisztériumának honlapját: <http://www.denr.gov.ph/070998.htm>); Thaiföld, India és Kolumbia ugyancsak tervezi hasonló eljárás meghonosítását. Az Indiában alkalmazott eljárásnál a szerint is különbséget tesznek, hogy a telephely betartja-e az előírásokat, vagy csak be tudná tartani, de nem teszi, mondjuk egy porleválasztó működtetési költségeinek megtakarítása miatt (Bhatnagar [1999]).

Tőzsdei besorolások

A környezeti besorolások harmadik csoportjába tartozó módszerek abból a sokat hangoztatott, de a gyakorlatban ritkán ellenőrzött logikai összefüggésből indulnak ki, mely szerint a környezetkímélőbb vállalati működés nemcsak a hatékonyságot javítja és a kockázatokat csökkenti, de az innovatív vállalatok számára piaci lehetőséget is teremt. Ha ez igaz, akkor a környezettudatosabb vállalatok pénzügyi értékének is magasabbnak kell lennie.

Előjáróban két dolog hangsúlyozandó. Egyrészt ezek az értékelések a főáramú pénzügyi elemzések közé tartoznak, nem a régóta terjedő etikai befektetések¹⁸ közé. Az etikai befektetési alapok vagy ökobankok többek között környezetkímélőbb, fenntarthatóbb vállalatokba, beruházásokba fektetnek be, s azokat a kiemelkedően magas társadalmi felelősségérzettel rendelkező embereket célozzák meg, akik hajlandók akár alacsonyabb hozamot is elfogadni vagy arról teljesen lemondani annak érdekében, hogy pénzügyi felhasználása ne fokozza a világ pusztítását.¹⁹ Az elhivatottság azonban hamarosan jó üzlet lett, az etikai befektetések eredetileg alacsonyabb hozamai felzárkóztak az egyéb befektetésekhez, sőt időnként meg is haladják azokat.²⁰ Ezzel hatalmas piac nyílt, hiszen etikai alapon (azaz a klasszikus közgazdaságtan szempontjából irracionálisan) legfeljebb a lakosság néhány százaléka hajlandó elhelyezni megtakarításait, ha azonban a fenntarthatóság nagyobb gazdasági hozammal jár, akkor elvben mindenki így akar befektetni. A fenntarthatósági befektetéseket a főáramú pénzügyi piacra talán a SAM Sustainability Group emelte be a legsikeresebben, amelynek alapítója és vezérigazgatója, Reto Ringer az 1970-es éveket a társadalmilag felelős befektetések, az 1980-as éveket a környezetvédelmi technológiákba történő beruházások, az 1990-es éveket az öko-hatékonysági befektetések megjelenésének koraként írta le (Ringer [2000]).

Másrészt hangsúlyozandó, hogy ezek az elemzések nem ok-okozati összefüggésről, hanem csak múltbeli adatok alapján valószínűsíthető együttmozgásokról beszélnek. Az eljárás során kérdőívek, vállalati kiadványok, sajtójelentések és egyéb információk alapján mérik fel az elemzett cég környezeti vagy fenntarthatósági teljesítményét, majd – általában iparágakon belüli – rangsort állítanak fel. Ezután a rangsorban jól teljesítő vállalatok részvényeiből portfóliókat állítanak össze, s ugyanígy járnak el a lemaradókkal is. A környezeti teljesítmény alapján megkülönböztetett cégek részvényeiből álló alapok értékének növekedése általában meghaladja mind a rosszul teljesítőkből álló alapokét, mind az általános (ily módon meg nem különböztetett) alapokét.

Az alábbiakban nem cél a jobb környezeti teljesítmény és a jobb pénzügyi teljesítmény közötti összefüggés vizsgálata, pusztán az értékelés folyamatára összpontosítok egy egyesült államokbeli pénzügyi elemző cég és a magát “vállalati fenntarthatósági felmérésnek” nevező, a SAM Sustainability Group által kialakított eljárás példáin keresztül.

A New York-i székhelyű pénzügyi elemző céget, az Innovest Strategic Value Advisorst 1995-ben alapították, tevékenysége azon a felismerésen alapul, hogy az öko-hatékonyság a kiváló vállalattirányítás jele, s kiemelkedő pénzügyi eredményességgel és magas részvényár-

¹⁸ Egy etikai befektetés kifejezetten olyan vállalatok részvényeit tartalmazza, amelyek magas környezeti és társadalmi érzékenységgű emberek számára is elfogadhatók. Az a csoport, amelynél a “mire használják a pénzeiket?”-kérdés megelőzi a “mekkora a hozam?” kérdését, a népesség néhány százalékára tehető. Ez az arány nyilván javul, ha a környezetileg és társadalmilag felelős befektetések hozama eléri vagy meghaladja a normál befektetésekét.

¹⁹ Ilyen etikai befektetést kínál például a német Ökobank.

²⁰ Az információ forrása egy személyes beszélgetés Marilou G. H. E. van Golsrein *Brouwers*szel (Triodos Bank, Hollandia) (Duna Delta, 1995. június).

folyamokkal jár. A cég által kifejlesztett EcoValue '21TM módszerrel meghatározzák a cég környezeti teljesítményét, majd megvizsgálják részvényeinek árfolyamát.²¹

A modell segítséget nyújt a pénzügyi befektetőknek és iparági elemzőknek a vállalatok relatív környezeti teljesítményének, kockázatának és stratégiai helyzetének megítéléséhez, csakúgy mint a fenti tényezők pénzügyi eredményre gyakorolt hatásának vizsgálatához. A modell elsősorban a környezeti kockázat és a stratégiai kockázatkezelő képesség közötti egyensúlyt vizsgálja. A vizsgált vállalati kockázatok három csoportja: (1) múltbeli kötelezettségek – a korábbi helytelen gyakorlatból eredő jelenlegi kockázatok; (2) működési kockázatok – a jelenlegi tevékenység által okozott kockázatok; (3) fenntarthatósági és öko-hatékonysági kockázatok – jövőben esetleg megjelenő kockázatok, amelyek a vállalat tevékenységéből, például erőforrás-használatából erednek. A fentiek mellett a modell még további két kritikus tényezőt értékel: (4) a vállalat képességét a környezeti kockázatok hatékony kezelésére, valamint (5) a cég készségét arra, hogy a környezeti kihívást az előnyére fordítsa, azaz kihasználja a belőle fakadó üzleti lehetőségeket.

A fenti kategóriákban összesen hatvan tényezőt értékelnek, ezek között kvalitatív és kvantitatív adatok szerepelnek. A tényezőket relatív skálán, pontozással összesítik, így lehetővé válik a rangsorolás. A pontszámokat – a kötvények értékeléséhez hasonlóan – betűkre is átkódolják. A módszer csak iparágon belüli összehasonlítást tesz lehetővé.

A másik módszer a Vállalati fenntarthatósági felmérés,²² amelynél az értékelés alapjául szolgáló információt a következő három forrásból nyerik. (1) Hetvenhárom iparág részére kidolgozott egyedi kérdőív, ami a vállalat környezeti, társadalmi és gazdasági teljesítményét firtatja, s többnyire eldöntendő kérdésekből áll.²³ (2) Fenntarthatósági jelentések, környezeti jelentések, egészségügyi és biztonsági jelentések, társadalmi jelentések, éves pénzügyi jelentések, különleges jelentések a tulajdonjogok kezeléséről és a vállalati hatalomról, minőségirányításról, audit-jelentések a környezetközpontú irányítási rendszerről, magatartási kódexek betartásáról, egyéb vonatkozó információk, brosrák, honlapok. (3) Sajtóban megjelent hírek a vállalat érintettjeivel kialakított kapcsolatáról. Nagy súllyal veszik figyelembe a cég elégtelen válaszait külső vagy belső érdekcsoportjai felé, a kedvezőtlen környezeti és társadalmi ese-

²¹ A módszerrel végzett értékelések és az egyes iparágakat vizsgáló jelentések megrendelői között pénzügyi befektetők és portfóliókezelők (Fidelity, Dreyfus), alapítványok (National Wildlife Federation), befektetési és kereskedelmi bankok (Morgan Stanley, Lombard, Chase Manhattan), és iparvállalatok (Mobil, Phillips Petroleum, Niagara Mohawk) szerepelnek (a John N. Cusackkal történt személyes beszélgetés alapján, aki az Innovest Strategic Value Advisors vezetője, New York, 1999. július 15.).

²² A módszer a *Wall Street Journal* című folyóiratot is kiadó Dow Jones & Company indexeiből indul ki, amelyek harminchárom ország háromezer nagyvállalatának részvényeit tartalmazzák. A SAM Sustainability Group a fenntarthatósági értékelés területén szerzett tapasztalatokat felhasználva többek között magán- és intézményi befektetők "fenntarthatósági befektetéseit" segíti tanácsokkal. A két cég közösen hozta létre a Svájcban bejegyzett Dow Jones Sustainability Group Indexes GmbH-t, ami a *SAM Sustainability Rating*TM módszerével végez fenntarthatósági értékelést.

²³ Az autógyártók részére készített kérdőív (SAM–Dow Jones Indexes [2000]) néhány jellegzetes kérdése: Milyen vezetői szinten helyezkedik el a fenntartható fejlődésért felelős első felsővezető? Rendelkezik-e a vállalat írott fenntarthatósági politikával? A dolgozók mekkora aránya végez távmunkát? Nyilvánosságra hoz-e a cég EBK (egészségi, biztonsági és környezeti), illetve társadalmi jelentést? Van-e a vállalatnak korrupció elleni magatartási kódexe, illetve előfordultak-e korrupciós esetek korábban? A kombinált fuvarozást jelentős üzleti lehetőségnek tartják-e? Mennyi alternatív üzemanyaggal (földgáz, hibrid, elektromos, üzemanyagcella) működő gépkocsit értékesítettek az elmúlt években? Mekkora volt az eladott gépkocsik átlagos kibocsátása nitrogén-oxidokból? Bevezettek-e olyan újításokat a terméken, amelyek balesetek esetén csökkentik a gyalogosok sérüléseit? – A vizsgált kérdőív negyvenöt kérdése közül harmincnégy minden nagyobb vállalatnál értelmezhető, három általános céginformációt kér, s csupán nyolc vonatkozik speciálisan az iparágra.

ményeket, a rossz hírű problémakezelési gyakorlatot, a vállalat gazdasági helyzetére vagy megítélésére hátrányos bírói döntéseket.

Az értékelt vállalat összesen 74 pontot érhet el, 36-ot a lehetőségekből (fenntarthatósági politika és stratégia, a vállalat/iparág fenntarthatóságából eredő lehetőségek kihasználása), 36-ot pedig a kockázatok értékeléséből (stratégiai fenntarthatósági kockázatok, a vállalat/iparág fenntarthatósági kockázatainak irányítása) kaphat. A maradék 2 pont a jó minőségű információért jár.

A hetvenhárom iparágból először kiszűrik azokat, amelyek vezető vállalata nem éri el az összpontszám ötödét. A szűrőn átjutott ágazatok vállalatai közül kizárják azokat, amelyek nem érték el a vezető cég pontszámának harmadát. A tőke alapján számított, más Dow Jones indexekben szereplő kétezer vezető vállalat közül végül a legjobb 10%-ot veszik be a fenntarthatósági indexbe.

Az értékelési eljárás azonban több hiányosságtól is szenved. Így például megbízhatóságát erősen rontotta, hogy a kérdőívekkel eleinte csak a vállalatok töredékét tudta felmérni.²⁴ Ennél súlyosabbnak látszik azonban, hogy a kérdőíves felmérés inkább csak a vállalati politikák, stratégiák és az irányítás egyéb szempontjainak vizsgálatára alkalmas, s magát a fizikai működést nem tudja megítélni. Keveset javít ezen a problémán a másik két információforrás használata, hiszen a vállalat nyilvános jelentései, szavahihetőségük megkérdőjelezése nélkül, már a témaválasztás miatt sem tekinthetők független fenntarthatósági értékeléseknek, hiszen egy kimerülő erőforrásokat kiaknázó vállalat aligha fenntartható, ám ez a szervezeti egzisztenciát érintő probléma nem jelenik meg vállalati jelentésekben. A sajtóhírek figyelése elvben megoldást jelenthetne, itt viszont a szenzációéhség, az esetlegesség és a szakértelem hiánya miatt nem várhatunk objektivitást. További probléma az elemzésbe kerülő cégek köre, hiszen a legnagyobb multinacionális cégek feltehetően már méretüknél és társadalmi szerepüknél fogva sem fenntarthatók (Korten [1996]). Az értékelést így helyesebb lenne nagyvállalatok pénzügyi szempontú öko-hatékonysági és társadalmi minimum értékelésének nevezni, semmint fenntarthatósági felmérésnek.

A környezeti és fenntarthatósági besorolások értékelése

Az elsőként bemutatott környezeti szűrővizsgálat nem más, mint az ISO 14001 szakaszos bevezetését mérő módszer. Még az ISO 14001 minőségéről sem mond semmit (hatékony, tényleges környezeti javulást szolgáló irányítási rendszer-e, vagy csupán üzleti célból megszerzett, tartalom nélküli, falon lógó tanúsítvány), nemhogy informálna a cég helyzetéről a fenntarthatóság szempontjából.

A PROPER ugyan objektívebb, hiszen erőforrás-felhasználási és szennyezés kibocsátási adatokra támaszkodik, de szintén nem lépi át a korábbi hasonlat folyóját: a környezeti fejlesztés megáll az öko-hatékonyság lehetőségeinél.

A tőzsdéken meghonosodott környezeti minősítések fő újdonsága, hogy pénzügyi szempontból értékelik a vállalat környezeti teljesítményét. Ez szintén jól alkalmazható az öko-hatékonyság elemzésére, de a fenntartható vállalatok tömeges azonosítására véleményem szerint nem alkalmas.²⁵

²⁴ Az első körben kiküldött kétezer kérdőív közül mindössze hatszázat küldtek vissza, melyből kétszázhuszonhetet választottak ki – azaz nem kétezer cég legfenntarthatóbb 10%-át, hanem hatszáz cég legfenntarthatóbb 38%-át (Ringer [2000]). Ez az arány az index bejáratódásával jelentősen javult.

²⁵ A Világgazdasági Fórum indexe hasonló a bemutatotthoz. Célja a nemzetgazdaságok környezeti fenntarthatósága és gazdasági versenyképessége közötti kapcsolat feltárása (World Economic Forum [2000]).

Ha a világban jelenleg használt környezeti, vagy magukat egyenesen fenntarthatóságának nevezett besorolások nem veszik figyelembe a cikk bevezető részében említett fenntarthatósági szempontokat, akkor milyen lenne egy megfelelőbb besorolási rendszer? Lehetséges-e a jelenlegi piaci kereteken belül maradván, mégis azokon túl tekintve meghatározni a fenntartható vállalattá válás lépcsőit, amelyek tartalmazzák az öko-hatékonyságot, de annál többet is?

A fenntartható vállalat felé

A cégek környezetvédelmi intézkedéseinek, stratégiáinak értékelésére az előbbiekben bemutatott módszereken túl számos további, hasonló osztályozás is napvilágot látott, ezért alighanem fölöslegesnek látszik egy újabb rendszerrel való kísérletezés. A rendszerek hiányosságait látva azonban szükséges a továbbfejlesztés. Munkatársaimmal²⁶ tehát megpróbáltuk meghatározni a fenntartható vállalattá válás felé vezető fejlődés lépcsőfokait. A rendszer kialakításánál fő szándékunk az volt, hogy a besorolás (1) ne álljon meg az ISO 14001 bevezetésénél vagy az öko-hatékonyság megvalósításánál; (2) vegye figyelembe az elfelejtett fenntarthatósági szempontokat; (3) a környezetvédelem kérdését a gazdasági fenntarthatósággal és a társadalmi felelősséggel együtt kezelje; (4) legyen hiteles, mégis egyszerű, kívülállók számára is érthető; és (5) tegye lehetővé az általános megítélést és tömeges alkalmazást.

A felvázolt hat lépcsőfok (lásd a táblázatot) jelentős fejlődést mutat a környezetileg abszolút érdektelen vállalattól a fenntartható felé, ám a lépcsők közötti távolságok nem egyformák. Cső végi megoldásokkal²⁷ jószerevel csak a vasfokozatig juthatunk, az öko-hatékonyság akár már ezüst vagy arany szintre is emelhet egy céget. A vasfokozat követelmény, a bronzfokozatra jutók már elismerésre tarthatnak igényt, az ezüst vagy aranyfokozaton lévők pedig kifejezetten tiszteletre méltók. Fenntarthatónak azonban csak a gyémánt besorolású vállalatok tekinthetők.

Az érdemrendet eddig környezeti és fenntarthatósági jelentések minősítésekor alkalmaztuk: két Magyarországon működő vállalatot (egy erőművet és egy gépjárműalkatrész-gyártót) soroltunk be a segítségével. Az értékelés előtt interjúkat készítettünk a dolgozókkal és a vezetőkkel, megvizsgáltuk a vállalati környezetpolitikát, a környezetközpontú irányítási

	<i>A környezetvédelem...</i>	<i>Jellemzők</i>
Mások érdeke, akiket nem szeretünk	<p>...érdektelen: ÓLOMFOKOZAT</p> <p><i>“Mi nem szennyezzünk. Hagyjanak békén.”</i></p>	Az előírásokat sem ismerik, elzárkóznak. Az ágazathoz viszonyítva: lemaradó, elégtelen.
	<p>...kötelező: VASFOKOZAT</p> <p><i>“Mindent szabályt betartunk. Sokat költünk ám rá.”</i></p>	Az előírásokat részben betartják, vagy büntetést fizetnek. Cső végi megoldások. Az ágazathoz viszonyítva: kielégítő, közepes.

²⁶ A Környezettudatos Vállalatirányítási Egyesületnél (KÖVET) dolgozó kollégáimról van szó (Havér Balázs, Herner Katalin, Mathias Anna, Antal Orsolya, Vadovics Edina, Kapusy Pál, Juranics Judit, Krecz Ágnes és Kaszás Attila – az utóbbi két személy 2003 közepén már nem az egyesületnél áll alkalmazásban), akik sokat segítettek a kategóriák megfogalmazásában, finomításában, az érdemrend alkalmazásában és továbbfejlesztésében.

²⁷ Cső végi megoldásnak nevezi a szakirodalom a szennyezések, hulladékok utólagos ártalmatlanítására, feldolgozására irányuló technikákat. Környezeti és gazdasági szempontból is előnyösebbek a megelőző megoldások, ahol a folyamatot eleve úgy alakítják ki (vagy át), hogy létre se jöjjön a szennyezés és a hulladék.

<i>A környezetvédelem...</i>		<i>Jellemzők</i>
A mi érdekünk	<p>...piaci kényszer: BRONZFOKOZAT</p> <p><i>“Ez ma már a partnerek és a tulajdonosok elvárása, piaci trend. Mi megfelelünk.”</i></p>	<p>Az előírásokat többnyire betartják, vagy büntetést fizetnek. Cső végi megoldások. Esetenként tanúsított, de lanyha környezetközponthoz irányítási rendszer; más, iparági elvárásnak számító eszközöket viszont alkalmaznak. Esetleges külső kommunikáció. Az ágazathoz viszonyítva: jó.</p>
	<p>...megtakarítás: EZÜSTFOKOZAT</p> <p><i>“Csökkentjük a kockázatokat, megtakarítunk, hatékonyabban működünk.”</i></p>	<p>Az előírásokat betartják. Tisztább termelés, energiahatékonyság, más megelőző módszerek. Életteli ISO 14001, környezeti teljesítményértékelés és más eszközök használata. A termék életciklus szemlélete. Működik a külső kommunikáció. Az ágazathoz viszonyítva: kiemelkedő.</p>
	<p>...piaci lehetőség: ARANYFOKOZAT</p> <p><i>“Új piacokra jutunk be, fogyasztói csoportokat hódítunk meg. Jövők ígéretes területe.”</i></p>	<p>Mint az ezüsthelyzet, de középpontban állnak a környezetbarát termékek, szolgáltatások. Erőteljesebb, stratégiai jelentőségű és valóban kétoldalú külső környezeti kommunikáció. Az ágazathoz viszonyítva: élenjáró.</p>
Mások érdeke, akiket szeretünk	<p>...unokáink és a Föld érdeke: GYÉMÁNTFOKOZAT</p> <p><i>“Vállalatunk érték alapú. Célunk a közösség szolgálata, a nyereség csak ennek eszköze. Jót akarunk tenni a világgal.”</i></p>	<p>Mint az aranyhelyzet, de a középpontban az értékek állnak. Új, környezettudatos vállalatirányítási eszközöket fejlesztenek ki a cégnél. A környezetvédelem mellé a társadalmi felelősség és a helyi gazdaság iránti felelősség is felzárkózik – tettekkel alátámasztva. A cég a fenntarthatóság érdekében befolyásolja a gazdasági környezetet. Nemcsak az ágazatban, de bármely vállalatához viszonyítva élenjáró. “Ritka, mint a fehér holló.”</p>

Vállalatok környezeti érdemrendje

rendszer céljait, bejártuk a telephelyet, szűrőpróbaszerűen ellenőriztük a jelentésben szereplő adatokat. A végső besoroláshoz fórumot hívtunk össze az adott cég érintettjei számára. Mindkét vállalat ezüsthelyzetet kapott, holott megítélésünk szerint élenjárónak számítanak. Javaslatokat tettünk a továbblépésre, amelyeket hosszú távon lehet megvalósítani és nagy elszántságot igényelnek.²⁸ Az elsőként minősített környezeti jelentés tizenkét pályázó közül megosztva elnyerte a CEERA (Central European Environmental Reporting Award – közép-európai környezeti jelentés díja) legjobb jelentésének járó díját a régióban.²⁹

Az érdemrendet jól fogadták szakmai konferenciákon is, de a kedvező visszhang ellenére is szükségesnek érezzük továbbfejlesztését. Az eddigi alkalmazásból két fő tanulságot vontunk le.

²⁸ Például alternatív energiahordozók kiaknázását javasoltuk egy olyan erőműnek, amelyik a fosszilis energiahordozókat tekintve valószínűleg a ma elérhető legjobb technikát (a kogenerációt) alkalmazza.

²⁹ Az általunk minősített két jelentést nemzetközi szinten is előkelő helyen jegyzik. A mértékadó GRI (Global Reporting Initiative – Kezdeményezés a Fenntarthatósági Jelentések Egységesítésére) – amely az ISO 14000-es szabványcsaláddal hasonlítható norma és több száz nagyvállalati alkalmazás és az érdekelt felek széleskörű bevonása hitelesíti – a honlapján felsorolt százkilencvennégy fenntarthatósági jelentés közül mindössze ötöt, köztük a két magyar jelentést tekintve 2002-es irányelveivel “összhangban állónak” (www.globalreporting.org – letöltés ideje: 2003. április).

(1) Nem szerencsés, hogy az alsóbb kategóriák csak környezeti szempontokat vesznek figyelembe, miközben a fenntarthatóság felé haladva ezek jelentőségüket veszítik és önzetlen (alt-ruista) szempontok kerülnek előtérbe. (2) A fenntartható vállalatokat, vállalkozásokat aligha a hagyományos, jó márkánévvel rendelkező cégek között, inkább új helyeken kell keresnünk: a sarki pékek, a borászati kisvállalkozások, a gazdaságilag életképes non-profit intézmények között. Az érdemrend fő kérdése, hogy találunk-e egyáltalán gyémánt fokozatú vállalatokat. Erre a kategóriára emlékeztetnek azok a külföldi példák (The Body Shop, Ben & Jerries), amelyekről az *Alternatív kapitalisták* című könyvben olvashatunk (Pataki–Radácsi [2000]). Magyarországon azonban még nem készült ilyen jellegű felmérés.

A fenti hiányosságokat kiküszöbölő új besorolást *Szervezetek fenntarthatósági értékelésének* neveztük el, és a három szempontot (gazdasági, környezeti és társadalmi fenntarthatóság) egyenlő súllyal szerepeltetjük benne, öt-öt területre bontva. A tizenöt alterület megítélésekor szerepet játszanak a korábban tárgyalt, elfelejtett fenntarthatósági szempontok, de a pontozási rendszer kialakításakor helyet hagytunk a szubjektív ítéletnek is. A besorolást most teszteljük, 2003 őszétől szeretnénk alkalmazni az érdeklődő vállalatoknál. Igazán persze annak lenne értelme, ha a cégek egy adott csoportja (például a száz legnagyobb vállalat vagy a nagy szennyezők meghatározott köre) kötelezően megkapná a besorolást és a lista a főáramú sajtóban is nagy nyilvánosságot kapna.

Néhány, a téma iránt lelkesedő kutatóval³⁰ összefogva az érdemrend gyémánt kategóriájának megfelelő "alternatív" vállalkozások, vállalatok és egyéb szervezetek felkutatását is megkezdjük. Összeállítottunk egy néhány tucat szervezetet tartalmazó listát, s a szervezetek alapító és meghatározó személyiségeivel mélyinterjúkat készítünk, amelyekből 2003 nyarára részletes esettanulmányok készülnek. Ez a kvalitatív jellegű kutatás remélhetőleg megmutatja, fennmaradhat-e ma Magyarországon egy szervezet úgy, hogy tevékenysége összhangban áll a fenntarthatóság szempontjaival.

A fenti kezdeményezések alapkutatóként foghatók fel, amelyek célja a fenntarthatóság elvont eszméjének "lefordítása" a gazdálkodók nyelvére, szempontjainak beépítése a rövid és a hosszú távú döntéshozatalba.

Tanulságok

A fenntarthatóság túl bonyolult probléma ahhoz, hogy ismerhessük a megoldását. Mégis, ha valamiféle zöld láthatatlan kéz erejében bízva mindnyájan megteesszük a tőlünk telhetőt – ezúttal nem a hedonizmusra, hanem az önzetlenségre támaszkodva –, akkor valószínűleg közelebb jutunk egy fenntartható világhoz. Ha a fenntarthatóságot komolyan gondoljuk, hosszú távon elkerülhetetlen a paradigmaváltás (a gazdaságközpontú, egyéni önzésre épülő logika visszaszorítása, legitimitásának megtörése). Rövidtávon persze paradigmaváltás nélkül is vannak tartalékaink: jelentős haladás már az is, ha a vállalatok mindazt, amit eddig véletlenül tettek, saját, jól felfogott érdekükben tudatosan teszik.

A környezettudatosabb vállalatok által manapság favorizált öko-hatékonyságtól, azaz egy gazdasági-technikai megközelítéstől, nem várhatjuk el, hogy egymagában fenntarthatóvá tegye a gazdasági szférát. Az öko-hatékonyság a környezet és a fenntartható fejlődés szempontjából előremutató, alkalmas eszköz, s a mai gazdasági logikával teljesen összeegyeztethető módon ér el valódi javulást. Első lépésként tehát hasznos, elhanyagolása pedig félrelépés. Ha azonban hosszú távon is lakni szeretnénk bolygónkat, a ma uralkodó *tégy jót önmagadnak!* (avagy légy

³⁰ Kiss Mózes, Matolay Réka, dr. Pataki György, dr. Radácsi László. Az esettanulmányok készítésében diákjaik és a KÖVET munkatársai vesznek részt.

önző!) paradigmát fel kell váltania a *tégy jót másoknak!* (avagy szeresd felebarátodat!) erkölcsének – ami messze túlmutat az öko-hatékonyságon.

HIVATKOZÁSOK

Afsah, S. – Ratunanda, D. [1999]: *Environmental Performance Evaluation and Reporting in Developing Countries: The Case of Indonesia's Programme for Pollution Control, Evaluation and Rating (PROPER)*; in: Bennett, M. – James, P. (szerk.): *Sustainable Measures*; Greenleaf Publishing, Sheffield, 185–201. o.

BEA [1998]: *ADAPT project gains momentum*; in: Business Environment Association (BEA) Business Bulletin, tavasz, 1–2. o.

Bhatnagar, V. [1999]: *Evaluating Corporate Environmental Performance in Developing Countries: TERI's Eco-Rating System*; in: Bennett, M. – James, P. (szerk.): *Sustainable Measures*; Greenleaf Publishing, Sheffield, 202–220. o.

CERES – GRI [1999]: *Sustainability Reporting Guidelines – Exposure Draft for Public Comment and Pilot Testing, March 1999*; Coalition for Environmentally Responsible Economies (CERES) on behalf of the Global Reporting Initiatives (GRI), Boston

Daly, H. E. [1991]: *Steady-State Economics*; Island Press, Washington, D. C.

Dow Jones Sustainability Group Index [1999]: *Corporate Sustainability Biographies*; The Index of Dow Jones Indexes és SAM Sustainability Group, szeptember, Zürich

Fischer, H. – Wucherer, C. – Wagner, B. – Burschel, C. [1997]: *Umwelkostenmanagement – Kosten senken durch praxiserprobtes Umweltcontrolling*; Carl Hanser Verlag, München, Wien

Innovest Strategic Value Advisors [1999]: *The Petroleum Industry: Hidden Risks and Value Potential for Strategic Investors*; tanulmány, New York

Korten, D. C. [1996]: *Tőkés társaságok világuralma*; Kapu, Budapest

KSH [2000]: *Környezetstatisztikai adatok*; Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

KSH [2001]: *Ipari és építőipari statisztikai évkönyv 2000*; Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

Népszabadság [1999]: *Tovább mélyül a jóléti szakadék*; október 16., 6. o.

Pataki Gy. – Radácsi L. (szerk.) [2000]: *Alternatív kapitalisták*; Új Paradigma, Szentendre

Ringer, R. [2000]: *Methodological approach*; előadás, World Business Council for Sustainable Development, Liason Delegates Meeting, Montreux, Svájc, március 28–31.

SAM – Dow Jones Indexes [2000]: *Sustainability Assessment Questionnaire for Auto Manufacturers* (72 más iparágra vonatkozó kérdőívvel együtt letölthető a www.sam-group.com honlapról)

Schumacher, E. F. [1991]: *A kicsi szép – Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Tóth G. (szerk.) [2002]: *Ablakon bedobott pénz – Tizenkét magyarországi vállalat esettanulmánya környezetvédelmi intézkedésekkel elérhető megtakarításokról*; KÖVET, Budapest

Weizsäcker, E. U. von – Lovins, A. B. – Lovins, L. H. [1995]: *Faktor vier: Doppelter Wohlstand – halbirter Naturverbrauch. Der neue Bericht an den Club of Rome*; Droemer Knauer, München

World Bank [1993]: *Development and the Environment, World Development Report 1992*; Oxford University Press, Oxford

World Bank [1995]: *Monitoring Environmental Progress: A Report on Work in Progress*; Environmentally Sustainable Development Series, Washington, D. C.

World Bank honlapok: <http://www.worldbank.org/nipr/comrole.htm>,
http://www.worldbank.org/nipr/work_paper/vincent/index.htm
<http://www.worldbank.org/nipr/wdr99.htm>

World Business Council for Sustainable Development [2000]: *Eco-efficiency indicators and reporting, Status Report*; WBCSD EEM Working Group, március, Geneva
(<http://www.wbcsd.org/ecoeff>)

World Commission on Environment and Development [1987]: *Our Common Future*; Oxford, University Press, New York, magyarul: *Közös jövőnk – A Környezet és Fejlesztés Világbi-zottság jelentése*; Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest, 1988

World Economic Forum [2000]: *Pilot Environmental Sustainability Index – An Initiative of the Global Leaders for Tomorrow Environment Task Force*; Report for the Annual Meeting, Davos